

**ՀԵՅՐԱՐ ԱԼԻԵՎԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱՊԵՏՈՒՄՆ ԱՂԲԵՋԱՆՈՒՄ
1995-1998 ԹԹ.**

Բանալի բառեր – Ադրբեջան, Հեյդար Ալիև, Ռուվշան Ջավադով, Մուրաթ Հուսեյնով, դարաբաղյան պատերազմ, ներքաղաքական իրադրություն, խռովություն, բռնապետական կարգեր, Ադրբեջանի ժողովրդական ճակատ, անձի պաշտամունք

1994 թ. մայիսի 11-ի լույս 12-ի գիշերը ուժի մեջ մտավ Լեռնային Ղարաբաղում ռազմական գործողությունների դադարեցման և հրադադարի հաստատման վերաբերյալ եռակողմ արձանագրությունը, որը ստորագրեցին Հայաստանի, Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանության նախարարներ Սերժ Սարգսյանը, Մամեդրաֆի Մամեդովը և Մամվել Բաբայանը: Հրադադարի հաստատումից հետո ստեղծված ոչ խաղաղ, ոչ պատերազմական իրավիճակը պահպանվում է մինչ օրս. դարաբաղյան հարցի կարգավորումը տեղափոխվեց բանակցային հարթակ: Այսպիսով, ավարտվեց դարաբաղա-ադրբեջանական հնգամյա պատերազմը, որը Ադրբեջանին պատճառել էր ոչ միայն տարածքային ու մարդկային մեծ կորուստներ, այլև աղետի առջև կանգնեցրել էր կրի տնտեսությունն ու հանգեցրել քաղաքական անկայունության: 1993 թ. քաղաքական ասպարեզ վերադարձած և նախագահի պաշտոնը զբաղեցնող Հեյդար Ալիևը պատերազմի դադարեցմամբ փաստացի կասեցրեց ռազմական գործողությունները իր իշխանության դեմ կիրառելու հնարավորությունը՝ ստեղծելով ավելի նպաստավոր իրավիճակ իր քաղաքական հակառակորդների դեմ պայքարելու և դիրքերը ամրապնդելու համար:

Թեև 1994 թ. հրադադարը Ադրբեջանի ներքաղաքական կյանքում որոշակի կայունություն սահմանեց, այդուհանդերձ Ալիևը դեռևս բախվելու էր իշխանության տապալման մի շարք փորձերի հետ, որոնց ճնշումն ու հնարավոր հակառակորդների հեռացումը կապահովեին նրա միանձնյա իշխանությունը: Անհրաժեշտ էր նաև Ադրբեջանի հասարակական-քաղաքական դաշտում հիմնավորված ներկայացնել հրադադարի կնքման անհրաժեշտությունը, քանի որ այն միանշանակ գնահատական չստացավ հատկապես այն պատճառով, որ հրադադարի համաձայնագրում նշվում էր ռուսական խաղաղապահ զորքերի տեղադրման հնարավորության մասին, ինչից կողմերը ավելի ուշ հրաժարվեցին: Այդուհանդերձ, ռուսական զորքերի տեղակայման մասին լուրը հատկապես սուր արձագանք գտավ Ադրբեջանի ռազմական ուժերի ներկայացուցիչների շրջանում: Իսկ հրադադարի պայմա-

նագիրը մատուցվեց ոչ թե որպես տարածքային կորուստների համակերպում և ադրբեջանական կողմի պարտությունն արձանագրող փաստ, այլ ժամանակավոր դադար՝ ոտքի կանգնելու և հետագայում կորցրածը հետ բերելու համար: Դա հատկապես վառ դրսևորվում էր Հ. Ալիևի հրապարակային ելույթներում: 1994 թ. մայիսի 21-ին փախստականների հետ հանդիպման ժամանակ նա կրկին շեշտում է. «Ես ևս մեկ անգամ կրկնում եմ՝ վստահ եմ, որ շեհիդների թափած արյունը չի մնա անպատիժ, ադրբեջանական ժողովուրդը շարունակելու է սկսած պայքարը՝ հասնելով իր տարածքային ամբողջականության վերականգնմանը»¹:

Մույն հոդվածի նպատակն է ցույց տակ հրադադարի կնքումից հետո Ալիևի ձեռնարկած գործողությունները՝ ուղղված ներքաղաքական իրավիճակի կայունացմանն ու իր իշխանության ամրապնդմանը: Ինչպես նրան հաջողվեց, լինելով տարածքներ զիջող նախագահ, դառնալ «ազգի փրկիչ», ստեղծել բռնապետական վարչակարգ և Ադրբեջանում ապահովել իշխանության ժառանգական փոխանցումը:

Հրադադարից հետո Ադրբեջանում ներքաղաքական լարվածության հերթական փուլը պայմանավորված էր Հ. Ալիևի վարած նավթային քաղաքականությամբ: 1994 թ. սեպտեմբերի 20-ին Բաքվում՝ «Գյուլիստան» պալատում, Ադրբեջանի պետական նավթային ընկերության և «Բրիթիշ Փեթրոլիումի» գլխավորած արտասահմանյան ընկերությունների կոնսորցիումի միջև ստորագրվում է Կասպից ծովի ադրբեջանական հատվածում «Ազերի», «Չըրազ», «Գյունեշլի» նավթային երեք հանքավայրերի համատեղ վերամշակման մասին պայմանագիր: Ութ միլիարդ դոլար արժողությամբ այդ փաստաթուղթը ստացավ «Դարի պայմանագիր» անվանումը²: Թեև այն խոստանում էր տնտեսական խոշոր եկամուտներ ապահովել Ադրբեջանի համար, այդուհանդերձ ստացվող արդյունքը գերազանցապես վերահսկվում էր Ալիևների ընտանիքի կողմից: Նրա որդին՝ Իլհամ Ալիևը, զբաղեցրեց նավթային պետական ընկերության փոխնախագահի պաշտոնը և իր վերահսկողության տակ վերցրեց արտասահմանյան ներդրողների հետ բանակցություններ վարելու և նավթային եկամուտների տնօրինման գործընթացները:

«Դարի պայմանագիրը» իհիստ քննադատության արժանացավ ռուսական իշխանությունների կողմից: Այդ առնչությամբ ռուսական «Известия» թերթը գրում է. «Բաքվում ստորագրված պայմանագիրը կարող է լուրջ նախադեպ դառնալ Կասպյան ավազանի մյուս երկրների համար: Եթե ընդերքի ինքնուրույն մշակում թույլատրվում է Ադրբեջանին, ապա ինչո՞ւ այն չի կարող թույլատրվել Թուրքմենստանին, Ղազախստանին, Իրանին: Եվ

¹ Речь президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на встрече с беженцами, временно проживающими в пансионате в Загульба-21 мая 1994 года, <http://lib.aliyev-heritage.org/ru/7442017.html>, 13.01.2016.

² Տե՛ս **Cornell S.**, Azerbaijan since Independence, Armonk, New York, 2011, p. 85:

ամենայն հավանականությամբ նրանք կգերադասեն դա անել առանց Ռուսաստանի»¹: Ռուսաստանի Արտաքին գերատեսչությունը հանդես եկավ հայտարարությամբ՝ նշելով, որ իր համար ընդունելի չեն Կասպից ծովի վերածնունդն՝ ադրբեջանական կողմի փորձերը²:

Նավթային պայմանագրի կնքումը միանշանակ չընդունվեց նաև Ադրբեջանի ներքաղաքական կյանքում՝ հատկապես քննադատության արժանանալով ռուսամետ որոշ ուժերի և զինվորականության կողմից: Ալիևի վարչակարգի համար դեռևս լուրջ սպառնալիք էին ռստիկանական հատուկ նշանակության ջոկատների հանդեպ վերահսկողություն ունեցող Ռովչան Ջավադովը, ինչպես նաև Մուրաթ Հուսեյնովը, ով վարչապետի պաշտոնը ստանձնելու հետ մեկտեղ վերահսկողություն էր սահմանել Ադրբեջանի Ազգային անվտանգության, Պաշտպանության և Ներքին գործերի նախարարությունների նկատմամբ: Դեռևս 1994 թ. ամռանը Ներքին գործերի նախարարը հրաման արձակեց ՕՍՕՆ-ական ուժերը ցրելու վերաբերյալ, սակայն Ջավադովը հրաժարվեց ենթարկվել³: Ավելի ուշ հրամանը չեղյալ հայտարարվեց:

1994 թ. սեպտեմբերի 21-ին՝ «Դարի պայմանագրի» կնքման հաջորդ օրը, Ազգային անվտանգության քննչական մեկուսարանից փախուստի են դիմում չորս բանտարկյալ, որոնց թվում էին Պաշտպանության նախկին նախարար Ռահիմ Ղազիևը և Թալիշ-Մուղանի Հանրապետության⁴ նախկին ղեկավար Ալիքրամ Գումբատովը⁵: Դրան անմիջապես հաջորդեց Ազգային անվտանգության նախարարի պաշտոնանկությունը: Ղազիևի և Գումբատովի փախուստից օրեր անց սպանվեցին խորհրդարանի փոխխոսնակ Աֆիյաթդին Ջալիլովը և Պաշտպանության նախարարության հակահետախուզության վարչության պետ Շամսի Ռահիմովը: Խորհրդարանի անդամները ստանում էին անանուն զանգեր՝ նավթային պայմանագրի վրա վետո դնելու կոչերով⁶: Ջալիլովի և Ռահիմովի սպանության մեղադրանքով ձերբակալվեցին ՕՍՕՆ-ի երեք անդամներ: Դրան ի պատասխան՝ հոկտեմբերի 3-ին Ռ. Ջավադովի վերահսկողության տակ գտնվող զինված ուժերը հարձակում

¹ Бакинский контракт века поднимает политический шторм на Каспии // «Известия», 22 сентября 1994.

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս **Тодя 3.**, Азербайджанский пасьянс, М., 2001, с. 32:

⁴ Նշենք, որ 1993 թ. հունիսին թալիշները Ալիքրամ Գումբատովի գլխավորությամբ հայտարարեցին ինքնավար հանրապետության ստեղծման մասին, որին տրված Թալիշ-Մուղան անվանումը պայմանավորված էր 1919 թ. մարտ-հունիս ամիսներին Մուղանյան խորհրդային հանրապետության առաջացմամբ, որը ձևավորվել էր ի հակակշիռ ԱԴՀ-ի: Թալիշ-Մուղանի ինքնավար հանրապետությունը գոյատևեց մինչև 1993 թ. օգոստոս, այն է՝ Ն. Ալիևի վերադարձը քաղաքական ասպարեզ:

⁵ Տե՛ս **Тодя 3.**, նշվ. աշխ., էջ 32:

⁶ Տե՛ս **Cornell S.**, նշվ. աշխ., էջ 85:

գործեցին գլխավոր դատախազության շենքի վրա՝ գերի վերցնելով գլխավոր դատախազին, նրա տեղակալին և շուրջ 30 աշխատակիցների¹: Ըստ մեկ այլ տեղեկության՝ գլխավոր դատախազը Հ. Ալիևի պահանջով դատախազություն է հրավիրում Ռովշան և Մեհիր Ջավադովներին, ովքեր, երկյուղելով հնարավոր ձերբակալությունից, ներկայանում են զինված²: Շենքը շրջապատվում է նաև կառավարական ուժերի կողմից, որոնք պահանջում էին Ջավադովին և նրա համախոհներին ցած դնել զենքերն ու հանձնվել: Ջավադովը պահանջում է իշխանություններից հրավիրել Գերագույն խորհրդի նիստ, ինչպես նաև պաշտոնանկ անել ներքին գործերի նախարարին և Գլխավոր դատախազին: Այս դեպքերը Ալիևի կողմից գնահատվում են իբրև պետական հեղաշրջման փորձ: ՕՍՕՆ-ի գործողություններին զուգահեռ՝ հոկտեմբերի 4-ին Գյանջայի տեղական իշխանությունների դեմ հանդես են գալիս նախկինում Հուսեյնովին ենթարկվող զինվորական ուժերը, որոնք վերահսկողություն են սահմանում օդանավակայանի, երկաթուղային կայարանների և բոլոր վարչական կառույցների նկատմամբ: Գործողությունը ղեկավարում էին Հուսեյնովի բարեկամ Քարամաթ Քերիմովը, ինտերպոլի ադրբեջանական բաժնի պետ Իլգար Սաֆիհանովը և Գյանջայի զինվորական ոստիկանության պետ Էլդար Ալիևը³: Հոկտեմբերի 5-ի առավոտյան կառավարական ուժերը վերականգնում են վերահսկողությունը Գյանջայում: Ապստամբներից շատերը փախուստի են դիմում⁴:

Իր հրապարակային ելույթում այս դեպքերը Ալիևը գնահատում է որպես պետական հեղաշրջման փորձ և կոչ է անում ժողովրդին ոտքի կանգնել ու թույլ չտալ անկայունության խորացմանը Ադրբեջանում⁵: Նա նաև մեղադրում է արտաքին ուժերին, առաջին հերթին Ռուսաստանին՝ Ադրբեջանի ինքնիշխանությանը հարվածելու փորձերի մեջ: Իր կոչում Ալիևը խնդրում է ի աջակցություն իշխանության հավաքվել նախագահի նստավայրի մերձակայքում: Կարճ ժամանակահատվածում հազարավոր մարդիկ շրջապատում են նստավայրը՝ ցուցաբերելով նրան իրենց աջակցությունը: Նման իրավիճակում նախագահի նկատմամբ չեզոքություն է դրսևորում նաև Ռ. Ջավադովը: Դրան հաջորդում է ավելի բազմամարդ ցույց Բաքվի «Ազադլըզ» հրապարակում, որտեղ իր ելույթում Ալիևը քննադատեց հոկտեմբերին Գյանջայում տեղի ունեցած դեպքերն ու հայտարարեց, որ կառավարության որոշ անդամներ ներգրավված են եղել երկրի ղեկավարի դեմ կազմակերպված պետական հեղաշրջման փորձում և աջակցություն ստացել Ադրբեջանի

¹ Верталеты над Баку как призрак государственного переворота // «Известия», 4 октября 1994.

² 1994 cu il Oktyabr hadisələri haqqında veriliş. (Rövşən və Mahir Cavadovlar), ANS, Ən Yeni Tərix, <https://www.youtube.com/watch?v=2L38Q-Fqlcs>, 10.01.2016.

³ Мафия в Гяндже оказалась родней мятежного полковника // «Известия», 14 октября 1994.

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Выступление президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева по национальному телевидению и радио - 3 октября 1994, <http://lib.aliyev-heritage.org/tu/4547485.html>, 7.01.2016.

առաջին նախագահ Այազ Մութալիբովի և Ադրբեջանական ԽՍՀ ԿԳԲ-ի նախկին ղեկավար Վազիֆ Հուսեյնովի կողմից¹: Նա նաև ուղղակիորեն մեղադրեց վարչապետ Մուրաթ Հուսեյնովին հեղաշրջման փորձը գլխավորելու մեջ², որին հաջորդեց վերջինիս պաշտոնանկությունը: Նա նաև գրկվեց «Ազգային հերոսի» կոչումից, և նրա դեմ քրեական գործ հարուցվեց «Պետական դավաճանություն» հոդվածով: Հուսեյնովին հաջողվեց փախուստի դիմել տնային կալանքից և ապաստան գտնել Ռուսաստանում: Ինքը՝ Հուսեյնովը, 1995 թ. «Аргументы и факты» թերթին տված հարցազրույցում պնդում է, որ որևէ կապ չունի 1994 թ. հոկտեմբերին Գյանջայում տեղի ունեցած դեպքերի հետ, և դա ուղղակի պատրվակ էր իրեն հեռացնելու համար. «Այն մասին, որ ես պատրաստվում էի հեղաշրջում կատարել, իմացա 1994 թ. հոկտեմբերի 4-ին հեռուստացույցով հեռարձակվող լուրերից, որտեղ ցուցադրվում էր ցույցը: Այդ ժամանակ Ալիևը մեղադրեց ինձ, ՆԳՆ փոխնախարար Ռովշան Ջավադովին և նրա եղբորը՝ Մահիր Ջավադովին, պետական հեղաշրջման փորձ կատարելու մեջ: Ես զանգահարեցի նրան և հարցրի, թե արդյոք գիտակցում է, թե ինչ է խոսում: Նա պատասխանեց, որ զանգահարել է ինձ երկու անգամ, բայց ես տեղում չեմ եղել: Հետագայում հետապնդումներ սկսվեցին իմ և իմ հարազատների նկատմամբ»³:

Բարդ է միանշանակ գնահատական տալ 1994 թ. աշնանը տեղի ունեցած դեպքերին: Ուսումնասիրված աղբյուրներից ելնելով՝ բացառված չեն արտաքին միջամտությունն ու հնարավոր աջակցությունը, սակայն, մյուս կողմից՝ Ալիևը հստակ խնդիր ուներ՝ ազատվել իր համար վտանգավոր ուժ հանդիսացող Հուսեյնովից և Ջավադովից, ուստի հավանական է նաև որոշ սադրիչ գործողությունների ձեռնարկումը: Ի տարբերություն Մուրաթ Հուսեյնովի՝ Ռովշան Ջավադովին հաջողվեց ժամանակավորապես խուսափել Ալիևի պատժից, քանի որ առանց հապաղելու հրապարակայնորեն հայտարարեց, որ ինքը աջակցում է նախագահին⁴: Այդուհանդերձ, Ալիևի հաջորդ կարևոր քայլը Ռովշան Ջավադովի և նրա վերահսկողության տակ գտնվող ՕՍՕՆ-ական ուժերի չեզոքացումն էր: Դրա համար հիմք ծառայեց այն, որ Ջավադովի ՕՍՕՆ-ական խմբավորումները աստիճանաբար տուրք էին տալիս քրեական՝ մաքսանենգ գործունեության և համագործակցում թուրքական ծայրահեղ աջակողմյան ազգայնական խմբավորումների հետ⁵: Ուստի առկա էին նրանց չեզոքացնելու հիմքեր:

1995 թ. մարտի 13-ին ադրբեջանական ոստիկանությունը Գյանջա տա-

¹ Տե՛ս **Cornell S.**, նշվ. աշխ., էջ 86:

² Տե՛ս **Aliyev H.**, Surat Huseynov, ANS, Փո Yeni Tarix, <https://www.youtube.com/watch?v=vm4zj5xX18Y>, 3.01.2016:

³ **Гусейнов С.**, В Азербайджане грядет взрыв // «Аргументы и факты», 10 марта 1995.

⁴ 1994 cu il Oktyabr hadisələri haqqında veriliş. (Rövşən və Mahir Cavadoqlar), ANS, Փո Yeni Tarix, <https://www.youtube.com/watch?v=2L38Q-Fqlcs>, 10.01.2016.

⁵ Տե՛ս **Cornell S.**, նշվ. աշխ., էջ 86:

նող ճանապարհին առգրավեց Թուրքիա տեղափոխվող մաքսանենգ բեռ՝ կես միլիոն դոլար արժողությամբ 150 տոննա զունավոր մետաղ. այն ուղեկցում էին Ղազախի շրջանի ՕՄՕՆ-ականները¹: Դրան ի պատասխան՝ վերջիններս վերահսկողության տակ են վերցնում Ղազախի շրջանի ոստիկանական ուժերն ու ինքնակառավարման մարմինը: Այս դեպքերը հերթական անգամ Ալիևը գնահատում է իբրև պետական հեղաշրջման փորձ²: Այդ ժամանակ ՊՆ փոխնախարարի պաշտոնը զբաղեցնող Իսա Մադիգովը նրա հրամանով մեկնում է Ղազախ՝ իրավիճակը շտկելու: Վերջինս իր հուշերում նշում է, որ այն ժամանակ, երբ իրավիճակը շտկվում էր, և ՕՄՕՆ-ականները նահանջում էին, Ալիևի կողմից տրվում է ՕՄՕՆ-ը ցրելու և նրանց դեմ գործողություն ձեռնարկելու վերաբերյալ հերթական հրամանը³: Այդ ժամանակ Ջավադովը ցանկություն է հայտնում հանդիպել Ալիևի հետ և պարզել իրադրությունը, սակայն նախագահը մերժում է⁴: Այնուհետև Ալիևը հայտարարում է, որ Ջավադովը պահանջում է խորհրդարանի խոսնակ Ռասուլ Գուլիևի և իր հրաժարականը⁵: Մարտի 17-ին տեղեկություն է հաղորդվում, որ Ռովշան Ջավադովը և նրա եղբայր Մահիր Ջավադովը սպանվել են պետական հեղաշրջման փորձի, ավելի ստույգ՝ Ալիևի դեմ իրականացված մահափորձի ժամանակ: Արձանագրվում է նաև, որ նրանք աջակցություն էին ստանում թուրքական քաղաքական շրջանակների և Ադրբեջանում Թուրքիայի նախկին դեսպանի կողմից⁶: Նման զարգացումներում թուրքական ներկայության հանգամանքը բարդացնում է այն փաստը, որ Ալիևը նախագրուշացում է ստացել Թուրքիայի նախագահ Սուլեյման Դեմիրիլից իր դեմ կազմակերպվող մահափորձի վերաբերյալ⁷:

Ռ. Ջավադովի սպանությունից հետո արդեն սկսվում են ՕՄՕՆ-ականների ձերբակալություններն ու հետապնդումները: Այս քայլով Ալիևը ազատվեց զինվորական այն ուժից, որը կարող էր սպառնալիք դառնալ իր համար: Դրանով նա միանձյա վերահսկողություն սահմանեց պետական զինված ուժերի նկատմամբ: Փաստացի թե՛ Սուրաթ Հուսեյնովի և թե՛ Ռովշան Ջավադովի պարագայում տեսնում ենք զարգացումների միևնույն սցենարը.

¹ Мятаж заказывали? Очередное покушение на власть в Азербайджане: подоплека, подробности, версии // «Известия», 21 марта 1995.

² Обращение к народу президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева по национальному радио и телевидению - 15 марта 1995, <http://lib.aliyev-heritage.org/ru/7029330.html>, 1.15.2016.

³ Записки полковника. 1995 год: ОМОН. Часть 5, 16.03.2012, <http://www.radioazadlyg.org/content/blog/24518140.html>, 1.15.2016.

⁴ Записки полковника. 1995 год: ОМОН. Часть 7, 02.04.2012, <http://www.radioazadlyg.org/content/blog/24535289.html>, 1.15.2016.

⁵ Обращение к народу президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева по национальному радио и телевидению - 15 марта 1995, <http://lib.aliyev-heritage.org/ru/7029330.html>, 1.15.2016.

⁶ Ismailzade F., Turkey-Azerbaijan: The honeymoon is over, Baku, 2009, p. 4.

⁷ Տե՛ս **Cornell S.**, նշվ. աշխ., էջ 87:

իրադարձություններ, որտեղ առկա են սադրանքի բացահայտ նշաններ՝ Ալիևի կողմից արտաքին ուժի միջամտության, պետական հեղաշրջման փորձի մեղադրանք և ի հետևանս՝ հաշվեհարդար: Համեմատություն անցկացնելով՝ կարելի է արձանագրել նաև Ալիևի հին գործելաճը, որը կիրառվում էր Ադրբեջանի ժողովրդական ճակատ կուսակցության¹ ներկայացուցիչների նկատմամբ Նախիջևանում: Ալիևը, իր հնարավոր հակառակորդներին պաշտոններ տալով և նրանց իր տեսադաշտում պահելով, կարողանում էր որոշակիորեն վերահսկել, հասկանալ հիմնական թուլություններն ու դրանք օգտագործելով՝ ազատվել անցանկալի անձանցից: Միաժամանակ ազատվելով ՕՄՕՆ-ականներից և զինված ուժերի նկատմամբ լիակատար վերահսկողություն սահմանելով՝ նա բացառեց Ադրբեջանում թուրքական սցենար կիրառելու հավանականությունը, երբ զինվորականությունը կարող է միջամտել քաղաքականությանը և իրականացնել պետական հեղաշրջում: Սա նաև հնարավորություն ընձեռեց Ալիևին ամրապնդելու իր միանձնյա իշխանությունն ու ճնշել այլակարծության դրսևորումները՝ սերմանելով վախ իր հնարավոր քաղաքական հակառակորդների շրջանում: Բացի դրանից, արտաքին ուժի հնարավոր միջամտությունն ու Ադրբեջանի պետականությանն ու անկախությանը սպառնացող դավադրությունների մասին տեսությունը դարձան ադրբեջանական քաղաքական դաշտի բաղկացուցիչ մասը, որը նաև կիրառվում էր անցանկալի անձանցից ազատվելու նպատակով: Ի դեպ, եթե 1990-ական թվականների վերջերին այդ ուժերը համարվում էին Ռուսաստանը, Իրանն ու Թուրքիան, ապա այժմ այդպիսիք գերազանցապես դիտվում են հայերը և Արևմուտքում գործող հայկական լոբբիստական կազմակերպությունները²:

1995 թ. մարտի դեպքերին հաջորդեց ձերբակալությունների նոր ալիք: Ջավադովի ձեռնարկած պետական հեղաշրջման գործում ներգրավվածության կասկածանքով ձերբակալվեց նաև «Բոզքուրդ» կուսակցության նախագահ, Էլչիբեյի կառավարման շրջանում ՆԳՆ ղեկավարի պաշտոնը զբաղեցրած Իսկանդեր Համիդովը: Ավելի ուշ նրան մեղադրանք առաջադրվեց «Պաշտոնական դիրքի չարաշահում» և «Պետական գումարների շորթում»

¹ Կուսակցության մասին մանրամասն տե՛ս Ադրբեջանի ժողովրդական ճակատ, https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D5%A4%D6%80%D5%A2%D5%A5%D5%BB%D5%A1%D5%B6%D5%AB_%D5%AA%D5%B8%D5%B2%D5%B8%D5%BE%D6%80%D5%A4%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6_%D5%B3%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%BF, 1.05.2016:

² Օրինակ, 2012 թ. առաջին քառորդի արձանագրած արդյունքներին նվիրված կառավարության նիստում իր ելույթում Ադրբեջանի ներկայիս նախագահ Իլհամ Ալիևը հայտարարել է. «Կրկնում եմ՝ մեզ համար հայկական լոբբին համար մեկ թշնամին է: Մենք պետք է պատրաստ լինենք այդ պատերազմին»: Closing speech by Ilham Aliyev at the meeting of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dedicated to the results of the socioeconomic development in the first quarter of 2012 and future goals, 16 April, 2012, <http://en.president.az/articles/4740>, 2.06.2012.

հողվածներով, և նա դատապարտվեց 14 տարվա ազատազրկման¹, իսկ կուսակցությունը վերանվանվեց «Ադրբեջանի ազգային ժողովրդավարություն»: Մարտի դեպքերի նկատմամբ ոչ միանշանակ դիրքորոշման և Ջավադովին հնարավոր աջակցություն ցույց տալու պատրվակով պաշտոններից ազատվեցին ռազմական դատախազը, Գյանջայի, Խանլարի, Ղազախի, Ադստաֆայի տեղական ինքնակառավարման մարմինների ղեկավարները: Նրանցից մի քանիսի դեմ հարուցվեցին քրեական գործեր²:

Ադրբեջանում նախագահական համակարգի ամրապնդման ուղղությամբ կարևոր քայլ էր 1995 թ. նոր Սահմանադրության ընդունումը, որը փոխարինելու էր 1987 թ. Սահմանադրությանը: Ալինի կողմից հրավիրված Սահմանադրական հանձնաժողովը ձևավորվեց 1995 թ. հունիսին և նախնական տարբերակը ներկայացրեց հոկտեմբերին: Հանրաքվեն նախատեսված էր նոյեմբերի 12-ին: Փաստաթղթի վերջնական տարբերակը պետք է հանրությանը ներկայացվեր հանրաքվեից տասն օր առաջ, այսինքն՝ նոյեմբերի 2-ին, սակայն ներկայացվեց նոյեմբերի 8-ին: Հանրաքվեի արդյունքում Սահմանադրությունը հաստատվեց և ուժի մեջ մտավ նոյեմբերի 27-ից³: Սահմանադրությունը հստակ բաժանում էր մտցնում օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների միջև: Նոր Սահմանադրությամբ հատկապես լայն լիազորություններով օժտվեց երկրի նախագահը: Ըստ 109-րդ հոդվածի՝ նախագահն էր նշանակում և ազատում երկրի վարչապետին և կառավարության անդամներին, ինչպես նաև զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարությանը և դատավորներին: Նախագահը օժտված էր խաղաղություն հաստատելու, պատերազմ, երկրում արտակարգ իրավիճակ, համընդհանուր զորահավաք, ամենամյա զորակոչ հայտարարելու և մի շարք այլ լիազորություններով⁴:

Միննույն ժամանակ, ի հավելում Սահմանադրությամբ նրան պաշտոնապես ընձեռված իշխանության, արդեն 1995 թ. նախագահը հանդես եկավ որպես գերիշխող ուժ: Ալինը Սահմանադրությամբ փաստացի օրինակացրեց իր գործողություններն ու իշխանական լծակները: Թեև Սահմանադրությունը արձանագրում է, որ Ադրբեջանի քաղաքական համակարգը ժողովրդավարական հանրապետական է, և գործադիր իշխանությունը հաշվետու է Սահմանադրական դատարանի և օրենսդիր մարմնի առջև, սակայն գործնականում գործադրի սահմանադրական արտոնությունները հնարա-

¹ Տե՛ս **Alieva L.**, Political Party Regulation in the Republic of Azerbaijan, Baku, Center for National and International Studies (Azerbaijan), January 2012, p. 25:

² Մանրամասն տե՛ս **Mehdiyev R.**, Milli məkfura, dövələçilik, müstəqillik yolu ilə iyun 1971-iyun 2001, Bakı, 2006, s. 279:

³ Տե՛ս **Kamrava M.**, State Building in Azerbaijan: The Search for Consolidation // «Middle East Journal», 55, № 2, Spring, 2001, p. 228:

⁴ Տե՛ս Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Maddə 109. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətləri:

վորություն ընձեռեցին նախագահին լիակատար վերահսկողություն սահմանելու իշխանական, իրավական և օրենսդրական համակարգերի նկատմամբ: Դատական իշխանության անկախությունը ստորադասվեց, քանի որ նախագահն էր նշանակում դատավորներին և գլխավոր դատախազին: Ինչ վերաբերում է օրենսդրին, ապա այս համակարգի նկատմամբ լիակատար վերահսկողությունն ամրապնդվեց 1995 թ. նոյեմբերի խորհրդարանական ընտրություններից հետո:

Դեռևս խորհրդարանական ընտրությունների նախօրեին շատ կուսակցություններ դադարեցրել էին իրենց գործունեությունը, ինչը պայմանավորված էր շարունակվող ձերբակալությունների, գրաքննության և կուսակցական գործունեությունը խոչընդոտող բազմաթիվ հանգամանքներով: Մասնավորապես, 1995 թ. հայտարարվել էր կուսակցությունների վերագրանցման անհրաժեշտության մասին, որի հետևանքով դրանցից շատերը գրկվեցին գրանցումից¹: Կուսակցությունների գործունեության վրա խիստ բացասական ազդեցություն ունեցավ տնտեսական դաշտի մոնոպոլացման գործընթացը. մի կողմից իշխանություններից կախվածության մեջ ընկնելով՝ փոքր և միջին ձեռնարկատերերը լուրջ խնդիրների հետ էին բախվում ընդդիմադիր կուսակցություններին ֆինանսական աջակցություն ցույց տալու դեպքում, մյուս կողմից՝ աստիճանաբար աճեց պետական ոլորտում աշխատողների թիվը, ինչը ևս սահմանափակում էր ընդդիմադիր շարժումներին մասնակցելու հավանականությունը: Միևույն ժամանակ իշխանություններից դժգոհ ընտրագանգվածի մի մասը գործազրկության և քաղաքական խտրականության հետևանքով արտագաղթեց Ռուսաստան և Թուրքիա²: Կուսակցությունների թուլացումն ու դրանց մի մասի գործունեության կասեցումը բացասական նշանակություն ունեցան Ադրբեյջանի քաղաքական կլիմայի վրա՝ խոչընդոտելով ժողովրդավարական զարգացումներն այդ երկրում:

Ընտրական իրավունքը գործողության մեջ մտավ 1995 թ. օգոստոսին՝ պայմանով, որ խորհրդարանի 125 ներկայացուցիչներից 100-ն ընտրվելու են մեծամասնական ընտրակարգով, իսկ մյուսները՝ կուսակցական ցուցակներից³: Նոյեմբերի ընտրությունները անց էին կացվում իշխանությունների կողմից ամբողջությամբ վերահսկվող քաղաքական մթնոլորտում, մի շարք ընդդիմադիր (այդ թվում՝ «Մուսավաթ», «Ադրբեյջանի Ազգային ժողովրդավարություն», «Կոմունիստական» և «Հույս») կուսակցությունների թույլ չտրվեց մասնակցել ընտրություններին: Խորհրդարանական տեղերի ճնշող մասը՝ 59 տեղ, զբաղեցրին իշխող «Նոր Ադրբեյջան» կուսակցության պատգամավորները, որոնց թվում էր նաև Հեյդար Ալիևի որդին, Ադրբեյջանի ներկայիս

¹ Советское наследие 22 года спустя: преодоление или консолидация? Под ред. Лейли Алиевой, Центр национальных и международных исследований, Баку, 2013, с. 107.

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս **Cornell S.**, նշվ. աշխ., էջ 91:

նախագահ Իլհամ Ալիևը: Մի քանի պատգամավորական մանդատներ ստացան Էթիբար Մամեդովի ղեկավարած «Ադրբեջանի ազգային անկախություն» և «Ադրբեջանի ժողճակատ» կուսակցությունների ներկայացուցիչները: Վերջինիս առաջնորդությունը Էլչիբեյից հետո ստանձնել էր նրա տեղակալ Ալի Քերեմլին¹: Շուրջ 50 տեղ հասկացվեց անկուսակցականներին, որոնց մեծ մասը իշխող ուժի ազեցության ներքո էր: Խորհրդարանական ընտրությունները միջազգային դիտորդական կառույցների կողմից գնահատվեցին միջազգային չափանիշներին չհամապատասխանող²: Միջազգային քննադատություններին ի պատասխան՝ 1996 թ. փետրվարին որոշ ընտրատեղամասերում կայացավ ընտրությունների երկրորդ փուլ, որում ընդդիմադիր ուժերին հաջողվեց պատգամավորական նոր մանդատներ ստանալ: Այդուհանդերձ, նոր Սահմանադրությունը և խորհրդարանական ընտրությունները ամրագրեցին Ալիևի և նրա ղեկավարած «Նոր Ադրբեջան» կուսակցության գերակա դերը Ադրբեջանի քաղաքական դաշտում՝ ստեղծելով ուժեղ նախագահական համակարգ և ձևավորելով նրան ենթակա խորհրդարան: Ալիևը իր աջակիցներին պաշտոններ տալով՝ ստեղծեց իրեն հնազանդ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ցանց:

Այսպիսով, ամբողջ քաղաքական համակարգը կենտրոնանում էր Ալիևի շուրջ: Այս գործընթացները ուղեկցվում էին նաև Ալիևի անձի պաշտամունքի խորացման ակնհայտ դրսևորումներով՝ որոշակիորեն հիշեցնելով Ադրբեջանի խորհրդային անցյալը: Նախագահի նկարներն ամենուրեք էին՝ ներկայացնելով նրա կյանքի և գործունեության տարբեր ժամանակահատվածները: Նրա անունով կոչվում էին այգիներ, հասարակական վայրեր, նույնիսկ մզկիթները նախագահի պատվին անվանակոչվում էին Հեյդար կամ Ալիև³: Նրան հաճախ կոչում են «Հեյդար բաբա» կամ «Հայր Հեյդար»: Այս առումով կարելի է զուգահեռներ անցկացնել Թուրքիայի պատմության մեջ Մուստաֆա Քեմալ Աթաթուրքի կերպարը պաշտամունքի վերածելու հետ: Ալիևը ևս քարոզչական բոլոր միջոցներով ներկայացվում էր որպես երկրի փրկիչ: Հատկանշական է, որ 1995 թ. նա նաև կրոնական ուխտագնացություն՝ հաջկատարեց դեպի Մեքքա՝ շեշտելով, որ Ադրբեջանը իսլամական աշխարհի մասն է: Փաստացի նախագահ Ալիևը փորձում էր իր կերպարով ամբողջացնել թյուրքականությանը, իսլամականությանը և կառավարման խորհրդային համակարգին հատուկ բաղադրիչները՝ հանդես գալով որպես ադրբեջանականության գաղափարախոսության քաղաքական առաջնորդ: Ըստ էության, սա Ալիևի հաջողության ամենակարևոր պայմաններից էր, քանի որ նա կարողացավ ադրբեջանականության ներքո համախմբել դեռևս XX դարի

¹ Նույն տեղում:

² Azerbaijan's November 1995 Parliament election, A Report Prepared by the Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe, Baku, Lenkoran, Lerik, 1996.

³ Տե՛ս **Kamrava M.**, նշվ. աշխ., էջ 232:

սկզբին առաջ քաշված ազգայնականության տարրերը՝ թյուրքականությունն ու իսլամականությունը: Հակահայկականության գործոնը ավելի ակնհայտ սկսեց կիրառվել նրա կառավարման երկրորդ ժամանակաշրջանում՝ ստանալով ռասիստական դրսևորումներ մերօրյա Ադրբեջանում¹:

Ալիևի համար անհրաժեշտ էր նաև միջազգայնորեն ամրագրել իր շուրջ ձևավորված քաղաքական համակարգը՝ նվազեցնելով Ադրբեջանի հասցեին հնչող քննադատությունների ալիքը: Նավթը այս գործընթացի գլխավոր տարրն էր, և Ալիևը հիանալիորեն օգտագործեց միջազգային հետաքրքրվածությունը Ադրբեջանի էներգետիկ պաշարների նկատմամբ որպես միջոց օտարերկրացի առաջնորդների հետ կապերի ամրապնդման գործընթացում: Նա նավթային կոնսորցիում կառուցեց հիմնականում Արևմուտքի հետ՝ ներառելով ամերիկյան, եվրոպական նավթային կազմակերպությունները, որտեղ առաջնային դերը զբաղեցնում էր «Բրիթիշ փեթրոլիումը»: Ներգրավված էին նաև ճապոնական, թյուրքական և արաբական ընկերությունները: Ինչ վերաբերում է Ռուսաստանի բացասական դիրքորոշման չեզոքացմանը, ապա Ալիևը մեծացրեց ռուսական «Լուկոյլ» ընկերության մասնաբաժինը «Դարի պայմանագրում»՝ դրանով հարթելով հարաբերությունները նաև Ռուսաստանի հետ: Նախատեսվում էր նաև իրանական նավթային ընկերությունների հետ համագործակցություն, ինչը, սակայն, կասեցվեց ԱՄՆ միջամտությամբ:

Տարբեր երկրների հետ առևտրատնտեսական կապերի խորացումն ու նավթային արդյունաբերության զարգացումը մեծապես անդրադարձան նաև երկրի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վրա: 1995 թ. սկսած՝ Ադրբեջանի կառավարությունը Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ մի շարք տնտեսական ռեֆորմներ ձեռնարկեց: Մասնավորապես, կառավարությունը ուղիներ էր փնտրում ամսական գնաճը նվազեցնելու, մասնավորեցման գործընթացը արագացնելու, հանրային ձեռնարկությունները վաուչերների միջոցով վաճառելու, ձեռնարկությունների նկատմամբ ֆինանսական վերահսկողություն սահմանելու, հարկային համակարգ ներդնելու, ֆինանսական ոլորտը բարեփոխելու, աուդիտային և հաշվապահական համակարգեր սահմանելու ուղղությամբ: 1995 թ. Ադրբեջանը մի շարք վարկեր վերցրեց Համաշխարհա-

¹ Դրա վառ օրինակը 2006 թ. Բուդապեշտում կայացած ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում ադրբեջանցի Ռամիլ Սաֆարովի կողմից հայազգի Գուրգեն Մարգարյանի դաժան սպանությանը հաջորդած զարգացումներն էին: Մասնավորապես, 2012 թ. օգոստոսի 31-ին Հունգարիան Ադրբեջանին արտահանման մարդասպան Ռամիլ Սաֆարովին, ում Բաքու հասնելուն պես ներում շնորհեց Ադրբեջանի նախագահ Իլիևը: Քնած հային էթնիկ հենքի վրա կացնահարած ադրբեջանցի մարդասպանն իր երկրում հերոսացավ՝ «Փայրենիքի համար կրած տառապանքների համար»: Տե՛ս Ramil Səfərova mayor rütbəsi verildi, 01.09.2012, <http://anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=166597>, 10.05.2013:

² Տե՛ս **Cornell S.**, նշվ. աշխ., էջ 91:

յին բանկից¹: Միջազգային ներդրումները, նավթարդյունաբերության զարգացումը և տնտեսական որոշ բարեփոխումների իրականացումը դրական դեր խաղացին սոցիալ-տնտեսական կացության բարելավման գործում, որի հիմնական ազդեցությունը տարածվեց քաղաքացիական և պետական ծառայողների աշխատավարձերի ու թոշակների վրա: Որոշ քաղաքայինների աշխատավարձեր 1995-1996 թթ. ընթացքում բարձրացան 60 տոկոսով²: Այդուհանդերձ, ադրբեջանական տնտեսության դիվերսիֆիկացիա տեղի չունեցավ, և այն գերազանցապես հենվում էր նավթային արդյունաբերության վրա, ուստի հսկայական կախվածության մեջ հայտնվեց միջազգային շուկայում նավթի գների տատանումներից³: Կոռումպացված բյուրակրատական համակարգը, տնտեսության հետագա մոնոպոլացումն ու նավթային եկամուտների անհավասարաչափ բաշխումը մեծապես խոչընդոտեցին տնտեսական բարեփոխումների իրագործման ու տնտեսական զարգացման գործընթացները:

1998 թ. նախագահական ընտրություններից առաջ Ալիևը ասպարեզից արդեն հեռացրել էր քիչ թե շատ անկախություն դրսևորող քաղաքական և պետական այն գործիչներին, որոնք կարող էին հավակնություններ ունենալ նախագահի պաշտոնի համար: Այդ առումով հատկանշական է խորհրդարանի խոսնակ Ռասուլ Գուլիևի հեռացումը, ում հետ Ալիևը լուրջ տարածայնություններ ուներ: Ի տարբերություն Ալիևի քաղաքական մյուս հակառակորդների՝ Գուլիևը մեղադրվեց ոչ թե «պետական դավաճանության», այլ «պետական միջոցների շորթման» մեջ: Այդուհանդերձ, նրան հաջողվեց քաղաքական ապաստան գտնել Հոլանդիայում⁴:

Ալիևի և նրա ընտանիքի դիրքերի հետագա ամրապնդման առումով նշանակալից էր 1998 թ. հոկտեմբերին կայանալիք նախագահական ընտրություններում հաղթանակի հասնելը: Մինչ այդ բազմաթիվ քայլեր էին ձեռնարկվել քաղաքական հակառակորդներին ասպարեզից հեռացնելու ուղղությամբ: Մակայն այն հանգամանքը, որ Ադրբեջանը անդամակցության հայտ էր ներկայացրել Եվրոպայի խորհրդին և ցանկանում էր դրանով ավելի ամրապնդել իր դիրքերը միջազգային ասպարեզում, հարկադրում էր Ալիևին գոնե ձևականորեն հետևել միջազգային կազմակերպությունների, մասնավորապես ԵԱՀԿ ԺՄՇԻԳ-ի խորհրդատվություններին և փորձել անցկացնել միջազգային չափանիշներին համապատասխան ընտրություններ: Այդ առումով կարևոր էր 1998 թ. օգոստոսին տպագիր մամուլի և այլ լրատվա-

¹ Տե՛ս **Kamrava M.**, նշվ. աշխ., էջ 225:

² Նույն տեղում:

³ Դրա վառ օրինակը ներկայիս Ադրբեջանում ստեղծված իրավիճակն է, երբ նավթի գների անկման հետևանքով կտրուկ արժեզրկվել է ազգային արժույթը՝ մանաթը, ինչը նաև տնտեսական ճգնաժամի առաջ է կանգնեցրել երկիրը: Մանրամասն տե՛ս *Azerbaijan in crisis as currency plummets*, 22.12.2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/22/azerbaijan-currency-plummets-oil-price>, 11.01.2016:

⁴ Տե՛ս **Тодья З.**, նշվ. աշխ., էջ 44-45:

միջոցների նկատմամբ կիրառվող գրաքննության վերացումը: Մյուս հատկանշական քայլը ընտրական օրենքի փոփոխությունն էր, որն ավելի մոտեցվեց միջազգային չափանիշներին: Չնայած այդ փոփոխություններին՝ քաղաքական մի շարք ուժերի ներկայացուցիչներ հրաժարվեցին մասնակցել ընտրություններին՝ պնդելով, որ առկա չեն համապատասխան պայմաններ. նրանց թվում էին «Մուսավաթ» և Ժողձակատ կուսակցությունների առաջնորդներ Իսա Գամբարն ու Ալի Քերեմլին: Ստեղծված իրավիճակում ընտրությունների ժամանակ Ալիևի հիմնական մրցակիցը համարվում էր «Ադրբեջանի ազգային անկախություն» կուսակցության ներկայացուցիչ Էթիբար Մամեդովը: Ընտրություններին իրենց թեկնածությունն էին առաջադրել նաև Նիզամի Սուլեյմանովը՝ «Անկախ Ադրբեջան» կուսակցությունից, Ֆիրուդին Հասանովը՝ Կոմունիստական կուսակցությունից, Աշրաֆ Մեհդիևը՝ «Պատիվ» կուսակցությունից և Խանհուսեյն Կազիմլին՝ «Ադրբեջանի սոցիալական բարգավաճում» կուսակցությունից:

1998 թ. ընտրություններում Ալիևի հաղթանակը դժվարացավ իր իսկ ստեղծած խոչընդոտի պատճառով: Դեռևս 1993 թ. իր բարձր վարկանիշով տարված՝ նա կետ մտցրեց ընտրական օրենքում, ըստ որի՝ նախագահական ընտրության առաջին փուլում հաղթում է այն թեկնածուն, ով հավաքում է ձայների երկու երրորդը և ոչ թե մինչ այդ ընդունված 50 տոկոսը և ավելին¹: Մամեդովի քարոզարշավը շատ ավելի հաջողված էր, նրա հանրային ելույթները մեծ տարածում էին ստանում, ինչը հարկադրեց Ալիևին նախընտրական արշավի երկրորդ փուլում առավել ակտիվ քարոզչություն սկսել: Հոկտեմբերի 11-ին կայացած նախագահական ընտրություններում Ալիևը պաշտոնապես հավաքեց ձայների 77,6%, իսկ Մամեդովը՝ 11,8%-ը²: Միջազգային դիտորդական կազմակերպությունները արձանագրեցին բազմաթիվ խախտումներ: Որոշ պնդումների համաձայն՝ Ալիևն իրականում հավաքել էր ձայների 50 կամ 60%, իսկ Մամեդովը՝ 25%³: Սակայն Ալիևի կողմից ընտրությունների ակնհայտ կեղծումը մեծապես ազդեց նրա հեղինակության վրա: Ակնհայտ էր, որ մի կողմից նա կայունացրեց Ադրբեջանում տիրող իրավիճակը՝ ապահովելով քաղաքական համակարգի անսասանությունը և հեռու պահելով երկիրը պատերազմական ճնշումներից, սակայն մյուս կողմից իր անձի շուրջ ձևավորված քաղաքական համակարգի ներդրմամբ կասեցրեց ժողովրդավարության հնարավոր զարգացումը՝ հանգեցնելով փակ հասարակության ձևավորմանը: Ավելին, նա ոչ միայն կանխում էր ընդդիմադիր գործիչների կողմից հնարավոր քաղաքական ակտիվության դրսևորումները, այլև հեռացնում էր իշխանական ճամբարի այն ակնառու գործիչներին,

¹ Տե՛ս **Cornell S.**, նշվ. աշխ., էջ 95:

² 1998-ci ildə keçirilmiş prezident seçkilərində 77,6 faiz səsə Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir, <http://o53xo.pfqxa.n5zgoltbpi.cmlle.ru/az/view/pages/58>, 1.28.2015.

³ Տե՛ս **Cornell S.**, նշվ. աշխ., էջ 96:

որոնք կարող էին առաջադրվել նախագահի պաշտոնում: Հեյդար Ալիևը քայլ առ քայլ ապահովում էր իր որդու՝ Իլհամ Ալիևի պաշտոնավարումը՝ փաստացի ժառանգական դարձնելով նախագահի պաշտոնը: Դա ավելի ակնառու դարձավ Ալիևի նախագահության երկրորդ շրջանում (1998-2003 թթ.): Իր առողջական վիճակի վատթարացման ժամանակ՝ 2003 թ., Ալիևը որդուն նշանակեց երկրի վարչապետ: Վերջինս 2003 թ. նախագահական ընտրությունների ժամանակ ընտրվեց Ադրբեջանի նախագահ և զբաղեցնում է այդ պաշտոնը մինչ օրս:

Ամփոփելով կարող ենք արձանագրել Հեյդար Ալիևի կառավարման շրջանին հատուկ հետևյալ բնորոշիչները. սկզբնական փուլում ներքաղաքական կյանքի կայունացում, հետագայում՝ լճացում, այլախոհության ճնշում, անձի պաշտամունքի ձևավորում, նախագահակենտրոն իշխանական համակարգի ստեղծում, ինչպես նաև Ալիևների ընտանիքի դիրքերի վերջնական ամրապնդում, ինչը հետագայում ապահովելու է իշխանության անցումը Հեյդար Ալիևի որդուն՝ Իլհամ Ալիևին: Ի վերջո, Ալիևի քաղաքական վերադարձը խորհրդանշեց ադրբեջանականության գաղափարական հաղթանակը Ադրբեջանում, որը, պարունակելով թյուրքականության և իսլամականության տարրեր, խնդիր ուներ ապացուցելու ադրբեջանցիների «բնիկության» և հայերի «եկվորության» կեղծ տեսությունը: Հակահայկական քարոզչության հետագա խորացումը ավելի սուր դրսևորումներ ստացավ արդեն Իլհամ Ալիևի կառավարման տարիներին:

**Татевик Айрапетян – Укрепление власти Гейдара Алиева
в Азербайджане в 1995-1998 гг.**

Автор проанализировал внутривластную ситуацию, сложившуюся в Азербайджане после установления в мае 1994 г. режима прекращения огня. Представлена политика, проводимая Гейдаром Алиевым, и – как следствие – укрепление его власти в Азербайджане. Затрагиваются также методы Алиева по избавлению от политических соперников, его агитационные ухищрения, с помощью которых явное поражение, понесенное в Карабахской войне, стало преподноситься как временная пауза. Анализу подвергается также внедрение теории азербайджанизации, основанной на исламизме и отуречивании. Эта теория стала идейной основой власти Алиева.

**Tatevik Hayrapetyan – The Strengthening of Heydar Aliyev's Power
in Azerbaijan During 1995-1998**

The author analyzes the inner political situation in Azerbaijan after the ceasefire of May 1994. The article presents Heydar Aliyev's policy, which resulted in the strengthening of his power and position in Azerbaijan. A reference is made to Aliyev's practice of getting rid of his political opponents, as well as the tactics of his propaganda, due to which their apparent defeat in Karabakh War was presented as a temporary armistice. The introduction of the Azerbaijanism theory based on Turkishness and Islamism, which became the ideological basis of Aliyev's regime, is also being analyzed.